

управління майном. Але говорити однозначно про те, що в даному разі не існував вплив римського права, неприпустимо. Навіть якщо першоджерелом довірчого управління майном виступив траст, то першоджерелом самого трасту, як було доведено, є так званий “use”, який, у свою чергу, можна розглядати як розвиток римської концепції узурфрукту, тому, відповідно, не можна заперечувати вплив римського права на формування концепції довірчого управління майном.

Література

1. Витрянский В.В. Договорное право. Договор доверительного управления имуществом. – М.: Статут, 2001.
2. Михеева Л.Ю. Доверительное управление имуществом / Под ред. В.М. Чернова. – М.: Юристъ, 1999.
3. Победоносцев К.П. Курс гражданского права: Учебник: В 3 т. Т. 3. – М.: Зерцало, 2003.
4. Харитонов С.О., Старцев О.В. Цивільне право України: Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Істина, 2007.
5. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. – 9-е изд. – М.: Статут, 1911.
6. Венедіктова І.В. Фідуціарні угоди в сучасному цивільному праві // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – 2001. – Спецвип. – С. 306-310.
7. Курпас Ю.В. Фідуціарні конструкції в національному праві країн континентального права // Актуальні проблеми міжнар. відносин. – 2002. – Вип. 33, ч. I. – С. 123-127.
8. Майданик Р.А. Довірчі угоди в праві Стародавнього Риму: поняття, види, правова природа // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2000. – Вип. 40. – С. 17-24. – (Сер.: Юридичні науки).
9. Петелин Д.В. Правовая природа договора доверительного управления имуществом // Юрист. – 2005. – № 2. – С. 24-28.
10. Смирнов А.И. О перспективах “двойственной” собственности (траста) в России // Изв. высших учеб. заведений. – 2005. – № 2. – С. 34-61. – (Сер.: Правоведение).
11. Шипка О., Крук Н. Трастова власність: іноземні дива на українській ниві // Юрид. журн. – 2003. – № 10. – С. 73-81.

УДК 347.447.82

І.С. Продаєвич

ЗАГАЛЬНІ ПІДСТАВИ РОЗІРВАННЯ ДОГОВОРУ

Після укладення договору може виникнути потреба в його зміні чи розірванні. Щоб забезпечити стабільність майнового обігу і впевненість учасників у непорушності взятих зобов'язань, закон забороняє (ст. 651 ЦК) односторонню відмову від виконання зобов'язання або односторонню зміну умов договору, за винятком випадків, передбачених законодавчими актами.

Зі зміною економічного устрою в доктрині договірної права України принцип незмінності договорів трансформувалася у принцип стабільності договірних відносин. Зміна і розірвання цивільно-правового договору, за винятком окремих випадків, не заборонена законодавством, але для забезпечення стабільності цих відносин ним регламентується. Разом з тим держава справляє вплив на процес адаптації договорів до нових умов і потреб сторін, шляхом встановлення підстав, порядку й наслідків їх зміни і розірвання [1, с. 80].

З римського приватного права відомий принцип непорушності договору: “*pacta sunt servanda*” – договори повинні виконуватися. У свою чергу, власний зобов’язальному праву принцип стабільності означає неприпустимість односторонньої зміни, розірвання та відмови від виконання договору. Проте він не виключає можливості змінити чи розірвати договір у встановленому законом порядку [1, с. 81].

Йдеться не про принципову заборону зміни і розірвання договору сторонами, а лише про їхнє право здійснювати зазначене у випадках та у спосіб, передбачений законодавством чи сторонами на його основі.

Метою цієї статті є визначення загальних підстав розірвання договору за цивільним законодавством України.

Дослідженню питань припинення цивільно-правових договорів приділялася значна увага в радянській правовій науці. Окремі питання розірвання договорів були предметом уваги представників загальної теорії права: С.С. Алексеева, І.В. Дождева, Ю.В. Тихоновича, П.М. Рабіновича та інших.

Проблемами розірвання договорів займалися у свій час Б.В. Покровський, З.М. Заменгоф. Окремі питання розірвання договорів розглядалися в роботах М.І. Брагінського, В.В. Вітрянського, Д.М. Генкіна, О.В. Дзери, О.С. Іоффе, О.Ю. Кабалкіна, А.Г. Калпіної, М.І. Кулагіна, Н.С. Кузнецової, Л.А. Лунца, В.В. Луця, А.І. Масляєва, Д.І. Мейєра, І.Б. Новицького, І.С. Перетерського, О.М. Садікова, О.О. Красавчикова, Ю.К. Толстого, Є.А. Флейшиць, Є.О. Харитонова, Р.С. Халфіної, Я.М. Шевченко, Г.Ф. Шершеневича, О.Ю. Шилохвоста, Д.В. Бобрової, С.М. Братуся, В.П. Грибанова, А.С. Довгерта, Є.А. Суханова та інших правознавців.

Серед останніх досліджень слід назвати дослідження Н.М. Процьків, що присвячене розірванню договорів за сучасним цивільним законодавством.

Взагалі, існують два варіанти розірвання договору. Перший, “добровільний”, означає розірвання договору за згодою сторін. Цивільне законодавство допускає таку можливість розірвання, що використовується на практиці досить широко. Розірвання договору – яскравий прояв принципу волі договору: сторони можуть своєю волею як вступити в договірні відносини, так і припинити їх, застерігаючи в договорі відповідне право.

Однак з метою забезпечення правової безпеки сторін і принципу рівноправності, законодавець установив ряд винятків. Ці винятки повинні бути прямо передбачені законом, або ж обговорені сторонами безпосередньо в тексті договору, або у відповідному додатку до нього.

Другий шлях – розірвання на вимогу однієї зі сторін – регламентований цивільним законодавством набагато жорсткіше і допускається лише при істотному порушенні договору іншою стороною, а також по інших підставах, передбачених ЦК України, іншими законами або договором.

Розірвання договору – це припинення дії (чинності) договору за суб’єктивними підставами на вимогу однієї сторони чи за домовленістю обох сторін, або на вимогу уповноважених законом інших осіб, або за рішенням суду до моменту належного виконання, що тягне за собою припинення необхідності виконання

умов договору на майбутній період, відповідний розподіл уже виконаних частково обов'язків або настання інших правових наслідків за домовленістю сторін або за рішенням суду [2, с. 7].

За відсутності згоди (домовленості) сторін про зміну або розірвання договору він може бути змінений чи розірваний на вимогу однієї із сторін лише за рішенням суду за наявності певних підстав, передбачених договором або законом. Однією з таких підстав є істотне порушення договору іншою стороною.

Істотним вважається таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди інша сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору, тобто йдеться про таке порушення договору однією із сторін, яке тягне для іншої сторони неможливість досягнення нею цілей договору. При цьому сторона, яка ставить питання про розірвання чи зміну договору, має довести наявність істотного порушення договору та наявність шкоди, завданої цим порушенням іншою стороною. Така шкода може бути виражена як у вигляді реальних збитків та (або) упущеної вигоди, так і моральної (немайнової) шкоди.

У нормах, що регулюють окремі види договорів, іноді наголошується на істотному порушенні договору однією стороною як підстави для розірвання чи зміни договору.

Так, у разі істотного порушення продавцем вимог щодо якості товару (виявлення недоліків, які не можна усунути, недоліків, усунення яких пов'язане з непропорційними витратами або затратами часу, недоліків, які виявилися неодноразово чи появилися знову після їх усунення) покупець має право за своїм вибором: 1) відмовитися від договору і вимагати повернення сплаченої за товар грошової суми; 2) або вимагати заміни товару (ч. 2 ст. 678 ЦК).

Інші випадки, встановлені договором або законом, за наявності яких суд може розірвати чи змінити договір, розглядає, наприклад, ч. 2 ст. 825 ЦК, згідно з якою договір найму житлового приміщення може бути розірваний у судовому порядку на вимогу наймодателя у випадках невнесення наймачем платні за житлове приміщення за шість місяців, якщо договором не встановлений більш тривалий термін, а при короткостроковому наймі – у разі невнесення платні більше двох разів або у випадках руйнування або псування житлового приміщення наймачем або іншими громадянами, за дії яких він відповідає. Вимагати розірвання договору в судовому порядку можна і згідно із ст.ст. 659, 726, 727, 730, 740, 769, 755, 768, 783, 784, 825, 830, 834, 844, 852, 869, 1039, 1075, 1141 ЦК [3, с. 385].

На жаль, у цих випадках закон не передбачає порядку зміни чи розірвання договору. У названих випадках було б доцільно застосовувати попередньо до звернення в суд досудову процедуру врегулювання спору між сторонами договору, крім, звичайно, випадків, коли закон чітко вказує, що договір розривається в судовому порядку, як, наприклад, у процитованій ст. 825 ЦК.

Стаття 651 ЦК України передбачає однакові підстави як для розірвання, так і зміни договору. Але поняття “зміна” або “розірвання” — неоднакові й ототожнювати їх не можна, бо вони мають різні значення та наслідки. Під зміною слід

розуміти внесення поправок, тобто може змінюватись предмет, строки виконання, місце, проте модель договору повинна залишитись без змін.

Зміна договору здійснюється в чітко встановлених межах і передбачає зміну предмета, місця, строків виконання тощо, але не виду договору, виконання якого ще повністю або частково не здійснено чи носить тривалий характер. На відміну від зміни договору, його розірвання здійснюється з метою припинення цивільних прав та обов'язків на майбутнє і передбачає припинення дії такого договору повністю.

Законодавство не визначає чіткого моменту, з якого договір вважається розірваним: з моменту волевиявлення у вигляді заяви, дій чи з часу повідомлення іншої сторони про розірвання договору. Оскільки укладання потребує волевиявлення обох сторін, то і розірвання вимагає, принаймні, того, щоб інша сторона знала про розірвання. Тому п. 3 ст. 651 ЦК України вимагає уточнень.

У ст. 653 ЦК України визначено правові наслідки розірвання договору. Воно полягає в тому, що в разі розірвання договору, по-перше, зобов'язання припиняється з моменту досягнення про це домовленості, якщо інше не встановлено договором, або з моменту набрання рішенням суду чинності; по-друге, за загальним правилом, все виконане залишається в кожній зі сторін договору, якщо інше не встановлено договором або законом; по-третє, якщо договір розірваний у зв'язку з істотним порушенням договору однією із сторін, інша сторона може вимагати відшкодування збитків, завданих розірванням договору. У цілому з положеннями, викладеними у ст. 653 ЦК України, можна погодитися, за винятком ч. 5, адже її зміст суперечить ст. 623 ЦК України, яка зобов'язує боржника, який порушив зобов'язання, відшкодувати кредиторів завдані цим збитки незалежно від істотності порушення зобов'язання. Тому в процесі вирішення таких спорів перевагу необхідно надавати ст. 623 ЦК України і відповідно стягувати з боржника збитки за будь-яке порушення [2, с. 14].

Не можна розірвати або змінити вже виконаний договір. Договір, як і засноване на ньому зобов'язання, припиняється внаслідок його належного виконання. Тому не можна розірвати або змінити те, що до моменту зміни або розірвання вже не існує. Так, якщо сторони уклали договір купівлі-продажу нерухомого майна, нотаріально його засвідчивши і зареєструвавши у встановленому законом порядку, а потім виконали цей договір (продавець передав у власність покупця майно, а покупець заплатив продавцю ціну), то надалі вони не можуть прийти до угоди про зміну або розірвання цього договору, оскільки він припинив своє існування у момент його належного виконання [3, с. 384].

Слід розмежовувати випадки, коли у сторони за договором виникає право пред'являти в судовому порядку вимогу про зміну чи розірвання договору, і випадки, коли сторона може в односторонньому порядку відмовитися від договору в повному обсягу або частково. Одностороння відмова від договору (повна або часткова) допускається, якщо право на таку відмову встановлено договором або законом. При цьому стороні не потрібно звертатися до суду для визнання правомірності відмови. Сам факт відмови приводить до повного припинення зобов'язання або до часткової його зміни. Звичайно, це не позбавляє контра-

гента можливості оспорювати в суді обґрунтованість такої відмови на підставі загальних положень ЦК про захист порушених прав.

Так, не вимагає підтверджуючого судового рішення відмова від договору у випадках, передбачених у ст. 825 (наймач житла має право за згодою інших осіб, які постійно проживають разом з ним, у будь-який час відмовитися від договору найму, письмово попередивши про це наймодавця за три місяці), ч. 1 ст. 834 (у договорі позички користувач має право повернути річ, передану йому в користування, у будь-який час до спливу строку договору), ст.ст. 935 (клієнт або експедитор має право відмовитися від договору транспортного експедирування, попередивши про це іншу сторону в розумний строк), 1025 (комітент має право відмовитися від договору комісії), 1025 (якщо строк дії договору не встановлений договором, комісіонер має право відмовитися від договору комісії), 1110 (ліцензіар може відмовитися від ліцензійного договору в разі порушення ліцензіатом встановленого договором терміну початку використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також у разі порушення іншою стороною інших умов договору), 1126 (кожна із сторін у договорі комерційної концесії, строк якого не встановлений, має право у будь-який час відмовитися від договору) ЦК. При цьому для захисту іншої сторони в більшості цих випадків закон передбачає певний термін для повідомлення іншої сторони про відмову від договору.

Для здійснення свого права на односторонню відмову від договору сторона не зобов'язана посилатися на будь-які обставини, пов'язані з його виконанням. У разі виникнення спору необхідно довести тільки те, що особа має право на односторонню відмову, і те, що контрагент був завчасно повідомлений про таку відмову. Всі інші обставини (наприклад, несумлінне виконання контрагентом своїх зобов'язань) не будуть стосуватися цього спору і тому можуть не досліджуватися в судовому засіданні й не оцінюватися судом.

Література

1. Бродовський С. Щодо укладення, зміни і розірвання договору в цивільному праві України // Право України. – 2004. – № 12. – С. 80-81.
2. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2007. – С. 14.
3. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. – К.: Всеукр. асоціація видавців “Правова єдність”, 2008.